

**ARHEOLOOGILISED
VÄLITÖÖD
EESTIS**

**ARCHAEOLOGICAL
FIELDWORK
IN ESTONIA**

2003

Koostanud ja toimetanud
Ülle Tamla

Muinsuskaitseamet
Tallinn 2004

© 2004 Muinsuskaitseamet
Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
National Heritage Board
Uus 18, Tallinn 10111, Estonia

Esikaas: 13.–14. saj. Liivimaal löödud brakteaat.

Tagakaas: Tinaraamis klaas (fragment vitraažist?) Piritalt.

Cover: Bracteate of the 13th–14th century, minted in Livonia.

Back cover: Glass in lead frame (fragment of a stained glass window?) from Pirita.

Toimetuskolleegium:

Ants Kraut
Erki Russow
Toomas Tamla
Ülle Tamla
Agne Trummal
Heiki Valk

Uus 18, Tallinn 10111, Eesti
e-mail: info@muinas.ee

Kujundus ja makett:

Jaana Kool

**TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOBU**

ISSN 1406-3972

Trükitud AS Pakett trükikojas
Laki 17, Tallinn

Mauri KIUDSOO

*Ajaloo Instituut (Institute of History), Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti (Estonia)
mauri.kiudsoo@mail.ee*

In 2003 the Institute of History acquired, through the kind cooperation of Arne Kivistik, two coins (AI 6628) found from the base of a grave in **Alansi**, Kose parish. A silver denar (penny), used as a pendant, was struck by a King of Hungary, Istvan the Holy (Stephan I), during the period 1000–1038. Several Estonian hoards contain single specimens of these earliest Hungarian coins (see Molvõgin 1994, nos 33, 37, 45, 51, 60, 63, 77, 79). The other coin is a primitive imitation of a German denar, which at the present has no analogies yet in Estonian archaeological material. On side of this copper object depicts a cross with globules, the other side bears an aureole with rays from the center (Fig. 1). Parallels to this coarsely executed pendant can be found only in Latvia. In 1989 they numbered 38 there (Berga 1990, 49). Even so, the Latvian finds do not contain absolutely identical coins either (Berga 1988, 51). The specimen from the grave of Alansi resembles most of all the coins from the Daugmale hill-fort and the Rauši settlement nearby.

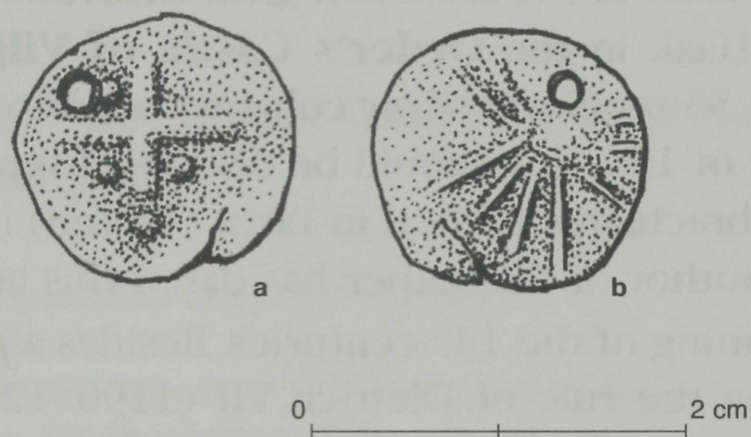

Fig. 1. Imitation of a German denar from the second half of the 11th century. Grave of Alansi.

Joon. 1. Saksa denaari 11. sajandi teise poole jälgendus Alansi kalmeväljalt.

The Latvian finds mostly come from the Livonian sites on the lower reaches of Daugava and the upper reaches of Gauja Rivers. Since a total of 20 coins of the type (52.6%) have been recovered from the Daugmale hill-fort on the Daugava River and the Laukskola cemetery on the opposite bank, Tatjana Berga suggests that the most likely place of their minting was Daugmale, which was the most important trading centre of the Livonians in the 10th–12th centuries (Berga 1990, 50–52). In Latvia such imitations in some cases have been found together with coins, which have mostly been minted in the first half of the 11th century. T. Berga presumes that such copper pendants were not made before the second half of the 11th century (Berga 1977, 98). The specimen found from Estonia together with the mentioned Hungarian coin of the first half of the 11th century confirms her opinion.

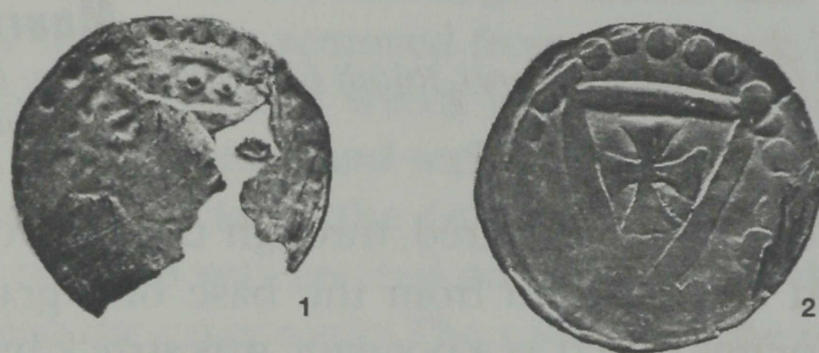

Fig. 2. Rarity coins from the Order's Castle of Viljandi. 1 - Archdiocese of Riga, penny, the second half of the 13th century, 2 - Teutonic Order in Livonia, Riga, penny, end of the 13th/ beginning of the 14th century.

Joon. 2. Viljandi Ordulinnuse rariteetsemad mündid. 1 - Riia peapiiskopkond, penn, 13. sajandi teine pool, 2 - Saksa Ordu, Riia, penn, 13. sajandi lõpp/14. sajandi algus.

As a result of the archaeological excavations carried out under the supervision of Arvi Haak in the **Order's Castle of Viljandi** during the period 26.05.–30.06. 2003, 33 medieval silver coins were added to the museum collections. An assemblage of 19 coins should be discussed separately (appendix I: 1–19). In that complex bracteates minted in Tartu (Tallinn) in the 13th/14th centuries clearly prevail. The author of this paper has dated this assemblage to the end of the 13th or the beginning of the 14th centuries. Besides a *pfennig*, possibly minted in Netherlands during the rule of Dietrich VII (1190–1203), it also contains two rare Livonian coins (Fig. 2).

A bracteate depicting a bishop's head with a mitre of a crescent shape (Fig. 2: 1) was minted in the archdiocese of Riga sometime in the 13th century. 26 of such coins are known from the Old Livonia and other Baltic countries (Berga 2003, 39). In Estonia they have been found from the Kadrina churchyard (1) and the hoards from the surroundings of Tartu (1), Valjala (1), Otepää (1) and Loosi II (3) (Leimus 2001, Tab. 1). Numismatists mostly agree about the place, but not the time, of minting of such crescent bracteates (see Berga & Celmiņš, 227–228). Tatjana Berga considers even possible that bracteates depicting a bishop's head with a mitre of a crescent shape were minted during the reign of Bishop Nicolaus (1229–1253), some time in the middle of the 13th century (Berga 2003, 37, 42). According to Ivar Leimus it is possible that the minting of these bracteates began already before the mid-13th century, but mostly they were struck in the second part of the century (Leimus 2001, 55).

The coin with a cross on a triangular blazon (Fig. 2: 2) belongs to one of the rarest

bracteate types of the 13th-14th century Livonia. Most likely the coins of this design were minted in Riga by the Teutonic Order in Livonia at the turn of the 13th and the 14th centuries (Leimus 2001, 56-57). To the author of this paper only four such bracteates are presently known, three of which have been found in Estonia¹ and the provenience of one is outside Old Livonia².

The coins recovered from the trial excavations carried out by Heiki Valk on **Siksälä Kirikumägi** (Church Hill of Siksälä) in 08.-24.07. 2003 mainly date from the 16th-17th centuries and do not include numismatic rarities (appendix II). Remarkable is the rectangular silver sheet which came to light in the excavation: it may be a coin blank of Old Livonia of the 13th/14th centuries (TÜ 1230: 48). That this object belonged to the first half of the Middle Ages seems to be confirmed by a bracteate of the diocese of Tartu from the late 13th/early 14th centuries (TÜ 1230: 17) and another minted in Hamburg, North Germany, in the first half of the 14th century (TÜ 1230: 47), which were found near it.

Appendix I. List of coins discovered from the Teutonic Order's Castle of Viljandi.

Lisa I. Viljandi Ordulinnuse müntide nimistu.

1. Archdiocese of Riga, pfennig, the second half of the 13th century
- 2.-4. Denmark, Tallinn, pfennig, 1265-1332
5. Teutonic Order in Livonia, Riga, pfennig, end of the 13th/ beginning of the 14th century
- 6.-18 Diocese of Tartu, pfennig, end of the 13th/ beginning of the 14th century
19. Germany, Netherland ?, Dietrich VII (1190-1203)?, pfennig
- 20.-22. Diocese of Tartu, lübische, ca. 1390-1420
- 23.-24. Livonian Order, Tallinn, lübische, ca. 1400-1420
25. Diocese of Tartu, Bülov (1410-1413), artig
26. Livonian Order, Tallinn, pfennig, 1426-1465
- 27.-28. Diocese of Tartu, Sawijerwe (1441-1459), pfennig
- 29.-30. Archdiocese of Riga, Sedisvakants (1479-1484), pfennig
31. Livonian Order, Tallinn, sherf, the second half of the 15th century
32. Livonian Order, Tallinn, Plettenberg (1494-1532), pfennig, since 1515
33. Sweden, Tallinn, Johan III (1568-1592), schilling, 1568-1585

Appendix II. List of coins discovered from Siksälä Kirikumägi.

Lisa II. Siksälä Kirikumäe müntide nimistu.

1. Diocese of Tartu, pfennig, end of the 13th/ beginning of the 14th century
2. North-Germany, Hamburg, pfennig, the first half of the 14th century.

¹ Valjala (Leimus 2001, Tab. 1), Loosi II (AI 5000/55: 30; Hartmann 1871), findspot unknown (AI 5000/636: 12).

² This specimen was found in Denmark. The author thanks Ivar Leimus and Kenneth Jonsson.

3. silver sheet (coin blank of Old Livonia ?)
4. Livonian Order, Riga, Plettenberg (1494-1535), schilling, 1533
5. Free town of Riga (1561-1581), schilling, 1575
6. Free town of Riga (1561-1581), schilling, 1577/78
7. Sweden, Riga, Gustav II Adolf (1611-1632), schilling, 1621-22; 24-28; 30-34
- 8.-9. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 1635-1654
- 10.-11. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 1645
12. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 1649
13. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 165.(1650-1654)
14. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 1651
15. Sweden, Riga, Kristina (1632-1654), schilling, 1652
- 16.-18. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1644-45; 47-54
19. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1645
- 20.-22. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1647
23. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1648
24. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1650
25. Sweden, Livonia, Kristina (1632-1654), schilling, 1654
26. Sweden, Riga, Karl X Gustav (1654-1660), schilling, 1654-1660
27. Sweden, Riga, Karl X Gustav (1654-1660), schilling, 1657
28. Sweden, Livoni , Karl X Gustav (1654-1660), schilling, 1654-58; 59-60
29. Sweden, Livonia, Karl X Gustav (1654-1660), schilling, 1656
30. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1661
- 31.-33. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1661-1665
- 34.-36. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1662
37. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1663
38. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1664
- 39.-40. Sweden, Riga, Karl XI (1660-1697), schilling, 1665
- 41.-45. Sweden, Livonia, Karl XI (1660-1697), schilling, 1660-1665
46. Sweden, Livonia, Karl XI (1660-1697), schilling, 1661
47. Sweden, Livonia, Karl XI (1660-1697), schilling, 1662
- 48.-49. Sweden, Livonia, Karl XI (1660-1697), schilling, 1664
50. Sweden, Riga, schilling, 1621-1665
51. coin, 17th century (?)

References

Berga, T. M. 1990. Grobe Nachahmungen westeuropäischer Münzen des 11. Jahrhunderts in Lettland. Sigtuna Papers. – *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*. Nova Series 6. Stockholm/London, 49–53.

Berga, T. 2003. Rīgas biskapijas 13. gadsimta vidus monētas. – *Senā Rīga*, 4. Rīga, 37-43.

Berga, T. M. & Celmiņš, A. 1998. 14. gadsimta apbedījums ar brakteātiem un spēļu kauliņu Rīgas Doma pagalma kapsētā. – *Senā Rīga*, 3. Rīga, 224–234.

Hartmann, H. E. 1871. Loosi vl. Utika tl. rahaleiu kirjeldus. (Manuscript in AI.)

Leimus, I. 2001. Das Münzwesen Livlands in der frühen Hansezeit 13. Jahrhundert und erste

Hälfte des 14. Jahrhunderts. – Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit. Beiträge zur Erforschung mittelalterlicher und frühneuzeitlicher Handelsbeziehung und -wege im europäischen Rahmen. Lüneburg, 41–69.

Molvõgin, A. 1994. Die Funde westeuropäischer Münzen des 10. bis 12. Jahrhunderts in Estland. – Numismatische Studien, 10. Hamburg.

Берга, Т. М. 1977. Анализ нумизматического материала из археологических памятников Латвии X–XII веков. – Latvijas PSR zinātņu akadēmijas vēstis 1977, 6 (359), 86–99. Rīga.

Берга, Т. М. 1988. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII вв. Рига.

2003. AASTA HUVITAVAMAD MÜNDILEIUD

Mauri KIUDSÖÖ

2003. aastal omandas Ajaloo Instituut Arne Kivistiku kaasabil Harjumaalt (end. Kose kihelk.) kaks vermingut, mis pärinevad **Alansi** lõhutud kalmest (AI 6628). Neist üks, ripatsina kasutusel olnud hõbedenaar (penn) on löödud Ungari kuninga Istvan Püha (Stefan I) valitsemisajal ajavahemikus 1000–1038 (joon. 1). Üksikeksemplaridena sisaldavad kõige esimesi Ungari münste päris mitmed 11.–12. sajandi Eesti rahapjad. Teine verming on saksa denaari algeline imitatsioon, millele Eesti arheoloogilises materjalis seni vastsed puudusid. Vaskse eseme ühel küljel kujutatakse vinklites paiknevate kuulikestega risti (joon. 1a), teisel lähtub välja keskkohast kiirtepärg (joon. 1b). Robustses tehnikas valmistatud ripatsile leidub paralleele üksnes Lätis, kust 1989. aasta seisuga on selliseid teada 38. Ometigi puuduvad ka sealses leiuaaines üksteisega täiesti identsed eksemplarid. Alansi kalmeasemelt leitu sarnaneb kõige enam Daugmale linnamäelt ning selle lähikonnas paiknenud Rauši asula kultuurkihist avastatud eksemplaridega.

Läti leiud pärinevad peamiselt Daugava jõe alam- ning Koiva ülemjooksul asunud liivlaste muististest. Kuna Daugava äärselt Daugmale linnamäelt ja jõe vastaskaldal asunud Laukskola kalmistult on saadud ühtekokku 20 taolist vermingut (52,6 %), pakub Tatjana Berga nende tõenäolisemaks valmistamiskohaks just Daugmalet, mis oli 10.–12. sajandil tähtsaim liivlaste kaubanduskeskus.

Lätis on mündijäljendeid vähestel puhkudel leitud ka koos rahadega, millede vermimisaeg langeb enamasti 11. sajandi esimesse poole. T. Berga arvates ei valmistatud vaskripatseid mitte enne 11. sajandi teist poolt. Seda oletust kinnitab ka Eestist leitud eksemplar, millega koos saadi juba eespool mainitud 11. sajandi esimese poole Ungari penn.

2003. aasta suvel **Viljandi ordulinnuses** toimunud arheoloogiliste kaevamiste tulemusena täiendsid muuseumikogud 33 keskaegse hõbemündiga. Nendest peaksin vajalikuks lähemalt käsitleda 19 mündist koosnevat kompleksi (lisa I: 1–19), milles moodustavad selge enamuse Tartus (Tallinnas) 13./14. sajandil valmistatud brakteaadid. Arvan, et see leiukogum pärineb 13. sajandi lõpust või 14. sajandi algusaastatest. Lisaks ühele, väga võimalik et Hollandis Dietrich VII valitsemisajal (1190–1203) löödud kahepoolsele pennile, kuuluvad sellesse leidu veel ka kaks rariteetsemat Liivimaa vermingut (joon. 2).

Kuusirbikujulise mitraga piiskopi pead kujutav brakteaad (joon. 2: 1) on münditud Riia peapiiskopkonna poolt 13. sajandil. Taolisi verminguid on Vanalt-Liivimaalt ning teistest Läänemeremaadest teada ühtekokku 26 eksemplari. Eestis on neid avastatud Kadrina kirikuaia (1) ning Tartu ümbruse (1), Valjala (1), Otepää (1) ja Loosi II (3) aardeleiuist. Numismaatikud on enamasti ühel meelel sellise kujundusega brakteaadide valmistamiskoha, kuid mitte täpse vermisaja osas. Tatjana Berga peab koguni tõenäoliseks, et kuusirbikujulise mitraga piiskopipead kujutavaid penne münditi piiskop Nicolausi valitsemisajal (1229–1253), millalgi 13. sajandi keskpaigas. Ivar Leimuse arvates ei saa välistada, et nende brakteaadide löömist võidi alustada juba enne 13. sajandi keskpaika, kuid põhiosas langeb nende valmistamisaeg siiski sajandi teise poolde.

Kolmnurksel vapikilbil paikneva ristiga verming (joon. 2: 2) kujutab endast ühte haruldasemat Liivimaa 13.–14. sajandi brakteaaditüüpi. Tõenäoliselt valmistati selliselt kujundatud münte Riias Saksa ordu poolt 13. ja 14. sajandi vahetusel. Käesoleva artikli autoril oli senini andmeid vaid nelja taolise brakteaadikujulise penni kohta, millest kolm on avastatud Eestist ning ühe leiukoht jääb väljapoole Vana-Liivimaad.

Heiki Valgu juhendamisel toimunud kaevamised Siksälä kirikumäel (end. Vastseliina khk.) tõid päevalgele münte, mille põhiosas kuulub 16.–17. sajandisse ja see mündimaterjal ei sisalda numismaatilisi haruldusi (lisa II). Oluline on aga välitöödel avastatud neljakandiline hõbeplekk, mille näol võib tegu olla Vana-Liivimaa 13.–14. sajandi münditoorikuga (TÜ 1230: 48). Esemee kuulumist keskaja esimesse poolde näikse kinnitavat ka selle lähedalt leitud Tartu piiskopkonna penn 13. sajandi lõpust/14. sajandi algusest (TÜ 1230: 17) ning 14. sajandi esimesel poolel Põhja-Saksamaal Hamburgis vermitud brakteaad (TÜ 1230: 47).